

Олена ГАЗІЗОВА

кандидат історичних наук,
завідувач відділу українознавства в науково-освітньому просторі
Науково-дослідного інституту українознавства
МОН України, м. Київ

ORCID: 0000-0002-5353-5637

EMAIL: OLENA.GAZIZOVA@UKR.NET

«КРИВАВІ РОЖІ». ЖИТТЯ І ТВОРЧИСТЬ ЛЮДМИЛИ ФОЇ – ЛЕГЕНДИ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

Анотація. В Україні в умовах воєнної агресії РФ все більше зростає роль жінки у героїчній боротьбі українського народу проти агресора. У цьому аспекті важливою є гендерна історія – напрямок, який досліджує історію жіноцтва у різні періоди. Найбільш актуальним сьогодні є вивчення історії українського визвольного руху, зокрема участь у ньому українського жіноцтва, що дає можливість розкрити гендерну складову національно-визвольних змагань українського народу з нової, подекуди несподіваної сторони. Як відзначають вчені, жінки зробили вагомий внесок у розвиток та діяльність оунівського підпілля, їхня практична діяльність в українському національно-визвольному русі була надзвичайно багатогранною.

Дослідження зорієнтоване на висвітлення ролі українських жінок в українському визвольному русі в 40-х-50-х рр. ХХ ст. на прикладі життєвого та творчого шляху однієї з найзагадковіших постатей українського визвольного руху Людмили Фої (1923–1950) – зв'язкової підпілля Організації Українських націоналістів (бандерівців) у м. Києві під час Другої світової війни, в'язня внутрішньої тюрми НКДБ УРСР, учасниці збройної боротьби Української Повстанської Армії на Волині та Поліссі.

Життєвий шлях однієї із яскравих представниць українських ОУН і УПА, подвійного агента, зв'язкової, письменниці Л. Фої вмістився у неповні 27 років. Її коротке трагічне життя було постійною боротьбою за побудову незалежної Української Держави, проти реалій тоталітарної дійсності, у 1941–1943 рр. нацистської, а у наступні роки радянської.

Прочитання творів Л. Фої дозволить повернути українській літературі ім'я цієї непересічної письменниці. Її твори спрямовані на формування патріотичних цінностей молодшої особи, яка перебуває в постійному динамічному розвитку ціннісно-емоційної сфери, виступає рушійною силою, від поглядів якої залежить розвиток української державності.

Ключові слова: жінка, війна, Організація Українських Націоналістів, Українська Повстанська Армія, підпілля, Людмила Фоя, патріотизм, молодь.

Olena HAZIZOVA

Ph.D. in History

Head of the Department of Educational Technologies
and Popularization of Ukrainian Studies,
Research Institute of Ukrainian Studies, Kyiv

"BLOOD ROSES". LIFE AND CREATIVITY OF LYUDMILA FOY - LEGENDS OF THE UKRAINIAN LIBERATION MOVEMENT

Abstract. In Ukraine, under the conditions of military aggression by the Russian Federation, the role of women in the heroic struggle of the Ukrainian people against the aggressor is increasingly growing. In this aspect, gender history is important - a field that examines the history of women in different periods. The most relevant today is the study of the history of the Ukrainian liberation movement, in particular the participation of Ukrainian women in it, which makes it possible to reveal the gender component of the national liberation struggles of the Ukrainian people from a new, sometimes unexpected side. As scientists note, women made a significant contribution to the development and activity of the Ouniv underground, their practical activity in the Ukrainian national liberation movement was extremely multifaceted.

The study is focused on highlighting the role of Ukrainian women in the Ukrainian liberation movement in the 1940s and 1950s. on the example of the life and creative path of one of the most mysterious figures of the Ukrainian liberation movement, Lyudmila Foya (1923–1950), a liaison underground of the Organization of Ukrainian Nationalists (Bandera) in Kyiv during the Second World War, a prisoner of the internal prison of the NKGB of the Ukrainian SSR, a participant armed struggle of the Ukrainian Insurgent Army in Volyn and Polissia.

Reading the works of L. Foya will allow us to return the name of this unique writer to Ukrainian literature. Her works are aimed at the formation of patriotic values of a young person, who is in constant dynamic development of the value-emotional sphere, acts as a driving force, on whose views the development of Ukrainian statehood depends.

Keywords: woman, war, Organization of Ukrainian Nationalists, Ukrainian Insurgent Army, underground, Lyudmila Foya, patriotism, youth.

Постановка проблеми. В умовах російської агресії український жіночий рух активно долучається до національної оборони та протидії агресору. За оцінками Міністерства оборони України, жінки становлять близько 15% від загальної чисельності Збройних Сил України, що відповідає кращим світовим практикам. У час війни жінки поряд з чоловіками стоять на лініях вогню, виконують військові задачі в лавах ЗСУ, служать у складі Сил територіальної оборони.

І в цьому контексті важливим є дослідження гендерної історії у боротьбі за Українську державність. Українське жіноцтво в українському національно-визвольному русі посідало особливе місце. Представниці жіночої статі в лавах ОУН та УПА виконували різні функції, як мирні (лікарі, медсестри та санітарки), напівмирні (друкарки, пропагандистки та зв'язкові), так і воєнні (розвідниці, учасниці відділів УПА, а інколи й командири роїв), а також дбали про повсякденні потреби повстанців. Інколи вони виконували декілька функцій та ролей одночасно, працювали не покладаючи рук і віддавали життя за ідею створення незалежної України. Як справедливо наголошує О. Пустомітенко, підпілля ОУН(Б) та формування УПА, можливо, не змогло б тривалий час чинити опір радянському та німецькому режимові без внеску жінок та їхньої підтримки [11, с. 83].

Попри те, що ідеологічно ОУН підтримувала традиційний розподіл гендерних ролей (з особливим наголосом на материнсько-виховних і родинно-господарських функціях жінки), практика масованого залучення дівчат та жінок до участі у визвольних змаганнях фактично руйнувала такий гендерний уклад. Для тисяч українок гасло «Нація понад усе!» докорінно змінило їхній світогляд й систему цінностей, відсунувши на другий план навіть родинні цінності та материнство. Погоджуємось із думкою О. Кісь, що саме жінки були дуже вагомим ресурсом ОУН–УПА, якого були позбавлені збройні й каральні підрозділи польського, німецького та радянського урядів, і саме цей додатковий ресурс значною мірою забезпечив тривкість існування й посилював ефективність діяльності повстанців [8, с. 121].

Аналіз наукових публікацій. Ролі жінок в українському визвольному русі присвячені праці М. Богачевської-Хом'як [2], О. Кісь [8], Л. Онишко [10], О. Пустомітенко [11], М. Мандрик, О. Стяжкіної, Т. Антонової [1], О. Двойнінова [5]. та ін. Зокрема, М. Богачевська-Хом'як акцентувала увагу, що молоді

українки прагнули долучитися до національно-визвольного руху, бо почувалися дискримінованими не стільки як жінки, скільки як українки [2]. Л. Онишко звертає увагу на діяльність жіночої мережі ОУН, яка полягала в пропагандистсько-роз'яснювальній роботі, збиранні продуктів та речей першої необхідності [10].

Важливим джерелом є біографічний довідник «Українська жінка у визвольній боротьбі (1940-1950 рр.)», який містить біографічні дані близько 900 жінок – учасниць ОУН і УПА, автор-упорядник Н. Мудра [13].

Володимир Іванченко здійснив комплексне дослідження присвячене життю Людмили Фої – «Оксани», «М. Перелесник» (1923–1950) у книзі «Квітка у червоному пеклі: життєвий шлях Людмили Фої» [6]. Дослідник стверджує, що об'єктивна інформація, яка ґрунтується на достовірних архівних матеріалах і документах, про її відчайдушну, і далеко не безуспішну боротьбу проти радянських карально-репресивних органів дає можливість назавжди вписати ім'я Людмили Фої в перелік найвидатніших представників СБ ОУН зокрема, та української військової звитяги загалом [6, с. 53].

Т. Антонова, досліджуючи ролі жінки в боротьбі ОУН і УПА, вказує на те, що у повстансько-партизанській війні «мирні» та «воєнні» обов'язки жінки накладалися. Традиційні «мирні» жіночі ролі переносяться у воєнну ситуацію. Жінка шиє, готує, в'яже. Але тепер вона, по-перше, усвідомлює себе важливим складником загальної справи, а по-друге, ризикує життям, грає за правилами жорсткої чоловічої гри [1, с. 146].

Проте визначення ролі жінок у національно-визвольних змаганнях середини ХХ ст. потребує комплексного дослідження та висвітлення в науковій літературі. Важливим бачиться дослідження діяльності і героїчної звитяги окремих підпілля, що дає змогу визначити особливості саме жіночого досвіду участі у військових діях, зрозуміти психологічну складову та сутність.

Це і обумовлює **мету статті** – дослідження життєвого і творчого шляху легенди українського визвольного руху Людмили Фої як яскравого прикладу героїчної звитяги українського жіноцтва.

Виклад основного матеріалу. У період Другої світової війни багато жінок приєдналося до лав націоналістичного підпілля та Української повстанської армії, виконуючи обов'язки зв'язкових, розвідниць, санітарок, воячок.

Часто саме жінки виконували роль розвідниць, насамперед тому, що окупанти ставились до дівчат менш підозріло. Розвідниці, переодягнені на селянок, здобували інформацію про пересування загонів ворогів, доповідали про арешти, зради і провокації та повідомляли про загрози. Також вони допомагали повстанцям пройти незнайомими територіями, йдучи попереду та сигналізуючи про небезпеку. Є відомості про те, що інколи дівчата брали участь у бойових діях, але вогнепальна зброя у розпорядженні жінок була рідко. Незважаючи на це, вони ставали охоронцями провідників ОУН(Б) та УПА, парашутистками, рідше вояками та учасницями бойових дій, а інколи навіть командирами роїв [10].

Однією з легендарних постатей українського підпілля була Людмила Фоя (1923–1950) – учасниця ОУН та УПА, співробітниця підпільної преси під псевдонімом «Марко Перелесник», письменниця.

Народилася Л. Фоя у 1923 році, 3 вересня, у селі Топори Ружинського району Житомирської області. До 1932 року родина мешкала у селищі Сквирі на Київщині, де батько Л. Фоя працював техніком-кераміком у цегельні. У 1932 році він переводиться на роботу до Києва, і родина переїздить до селища Буча Києво-Святошинського району, де Людмила закінчила середню школу, будучи, як і більшість тодішньої молоді, членом комсомолу. 1 вересня 1941 р. німецькі війська зайняли Бучу, а вже в листопаді 1941 р. родина Людмили Фоя переїхала до Києва, де її батько працював службовцем обласної споживчої спілки, займаючи посаду члена організаційного бюро [6, с. 10].

Будучи студенткою Київського медичного університету, на початку 1942 р. Л. Фоя приєдналася до підпілля ОУН. Згодом вона змушена була залишити навчання, щоб як зв'язкова в підпіллі уникнути арешту. Весь час Людмила присвячувала роботі в пропагандистській референтурі, організовувала в Києві збір медикаментів для вояків УПА. Після того як Київ 6 листопада 1943 зайняла Червона армія, Людмила продовжила свою підпільну діяльність, яка з антинімецької змінилась на антиросійську.

24 січня 1944 року Людмилу заарештувало НКВС. Зростання ролі жінок в національному підпільному русі також вміло використовували радянські органи безпеки, які застосовували жорстокі методи для вербування українок у лави своїх агентів та різними способами намагалися збудити взаємну підозру серед повстанців. Вони влаштовували системні облави і масові арешти місцевих українських жінок. Якщо затримана була невинною, то через кілька днів жорстоких допитів її відпускали, але пережито мало відвернути від співробітництва з повстанцями в майбутньому. Методи вербування були жорстокими, ставили людину перед тяжким вибором. Яскравий приклад – історія вербування Людмили Фоя, яка витримала більше двох місяців допитів, а пішла на співпрацю лише тоді, коли заарештували її батьків [11, с. 82].

Агент «Апрельская» мала завдання від імені «київського проводу» налагодити зв'язок із підпіллям ОУН на Волині. На початках операція йшла дуже успішно. Окремі ланки псевдопідпілля отримували підтримку населення, нові члени, не підозрюючи провокації, почали створювати озброєні боївки на Київщині, Сумщині та Дніпропетровщині [9, с. 261].

Однак, у травні 1945 року Л. Фоя розпочинає власну війну. Потрапивши до відділу УПА, відразу зізнається, що її завербовано НКВС, і Служба безпеки ОУН вирішує завдати удар у відповідь. Фоя пощастило, бо її справу вів особисто керівник СБ на Волині Микола Козак, якого вона знала ще з часів перебування в Києві. До Києва агент «Апрельская» повертається як подвійний агент, звітує про свою діяльність в підпіллі [9, с. 261].

Енкаведисти лише в квітні 1946 року з зізнань заарештованих повстанців дізналися, що Фоя продовжує активну боротьбу в лавах підпілля. Фоя була оголошена у «всесоюзний» розшук. Розшук Людмили Фоя взяв під особистий контроль міністр державної безпеки УРСР генерал-лейтенант Савченко [4]. Завдяки такій підпільній діяльності Л. Фоя Службі безпеки ОУН вдалося викрити та ліквідувати низку агентів НКВС.

Іншою сферою діяльності прекрасної статі, до якої залучалися освічені й талановиті особистості, була організація пропагандистської роботи у похідних групах ОУН(Б). Як зазначає Л. Онишко, жінки перебували у підпільних друкарнях, які знаходилися у важкодоступних місцях, працювали при нестачі кисню та світла, інколи місяцями не виходячи на свіже повітря, а це спричинювало постійні запаморочення та відчуття втоми. Не зважаючи на такі умови, вони опублікували безліч праць, серед яких збірка Богдани Світлик-Литвинко (Доля) «На смерть, не на життя», твір Людмили Фоя (Оксана) «Його спадкоємці» та робота Катерини Зарицької «Шляхи російського імперіалізму», видана під псевдонімом У. Кужіль. Крім цього, жінки виконували просвітницьку та пропагандистську роботу серед населення, спілкуючись зі школярами, вчителями та звичайними селянами [10].

Масштаби повстанської пропаганди вражали: за підрахунками дослідників, протягом 1948–1952 років підпільними друкарнями на Волині видано майже 350 тисяч примірників листівок та брошур. Тому на придушення підпілля російська влада кидає дедалі більші сили. Тим часом Людмила Фоя під псевдонімом «Перелесник» працювала в структурах пропаганди, зокрема як літературний редактор журналу «Молодий революціонер» [4]. Як писав Джефрі Бурдс, Фоя по «всій Західній Україні» читала за дорученням Романа Шухевича лекції учасникам повстанського руху «про свій особистий досвід». Зокрема, і про досвід «спілкування» зі сталінськими спецслужбами. Пізніше вона працювала у повстанських ЗМІ, де опублікувала і кілька власних літературних творів. І цілком можливо, що за інших обставин могла бути

талановитою журналісткою, письменницею. Однак... Оточена разом із тяжкопораненим упівцем восени 1950 року енкаведистами в Совпенському лісі на Рівненщині, останню кулю пустила собі в скроню. З'ясувати особу загиблої допоміг енкаведистам випадок, – саме в той час, коли в Рівному вони намагалися впізнати тіло, сюди приїхав у відрядження один із тих київських чекістів, котрі з нею «працювали». Де після цього енкаведисти закопали тіло Людмили Фої, невідомо [3].

Реальній історії, створеній на основі матеріалів спецслужб, про легенду українського визвольного руху, подвійну агентку ОУН-НКДБ – Людмилу Фою, присвячена друга частина документального циклу «Жива УПА» під назвою «Повстанське танго». Фільм знятий у 2018 р. режисеркою Марією Яремчук.

Впродовж 1948–1950-х рр. Л. Фоя під псевдонімом «М. Перелесник» писала прозові твори, що видавалися окремими книжками у підпільних повстанських друкарнях. Письменницький доробок складає лише 9 новел та 6 оповідань. Її твори були опубліковані підпільними друкарнями ОУН(б), а оригінали залишилися тільки в архівах МДБ – КДБ УРСР і, зрештою, Служби безпеки України. Найвідомішою є збірка новел «Його спадкоємці», присвячена заступнику крайового керівника ОУН на Північно-західних землях Миколі Козаку, який загинув у бою з енкаведистами.

6 творів Людмили Фої – «Шкільні товариші», «Кривава рожка», «Тетяна», «Вірка», «Повстанча торба» та «Серед гамору міста» виявив у архівах СБУ та опублікував у 2009 р. в книзі «Квітка у червоному пеклі: життєвий шлях Людмили Фої» дослідник В. Іванченко [6].

«Репортаж про поїздку у Східну Україну» Л. Фої вважався втраченим. Проте його текст віднайшла та опублікувала в 2012 р. О. Стасюк [12]. Як зазначає дослідниця, цей твір є важливим, хоч і наскрізь суб'єктивним джерелом для вивчення соціально-політичних, культурних, психологічних та побутових аспектів повоєнного життя в Україні. Він написаний у формі організаційного звіту про поїздку до Києва, яку Л. Фоя відбула у вересні 1945 р. за завданням керівників підпілля. Письменниця змальовує громадсько-політичне та культурне життя столиці, відтворює морально-психологічний стан населення під радянською окупацією, наводить численні випадки незадоволення громадян панівним режимом, яскраво описує характерні побутові сцени. Цікавими є її роздуми на підставі побаченого та почутого в дорозі до столиці та в самому Києві з приводу поведінки представників різних соціальних прошарків населення та сприйняття ними радянської дійсності, а також відмінностей у ментальності між західними та східними українцями. Простежуючи зміни у світогляді східноукраїнської молоді, яка під впливом учасників Похідних груп ОУН почала масово навертатися до націоналістичних ідеалів, Людмила Фоя широко використовує автобіографічний матеріал, надаючи окремим епізодам твору характеру сповіді [12, с.

533]. Безумовно, найцікавішою частиною Репортажу є розповідь про моральну і психологічну складність стану подвійної свідомості радянської людини.

Про роль жінки у підпіллі ОУН засвідчують багато спогадів про те, до якої кмітливості, хитрощів та артистизму вдавалися дівчата-зв'язкові, аби виплутатися із загрозливих ситуацій. Вигадуючи правдоподібні «легенди» про себе й мету своєї подорожі, удаючи затурканих селянок чи фліртуєчи з ворожими вояками, їм вдавалося пробиратися крізь найщільніші збройні заслони.

У дослідженні О. Кісь описаний такий випадок зі слів О. Скірки-Іванської: «Це було влітку. Іду з поштою з Корманичів на Перемишль. Мене затримують два солдати-калмики. «Дівчушка, ти не боїшся бандеровцев?» – «Боюся». – «Подвезьом тебе», – кажуть і пропонують сісти на фіру. Я сіла, їдемо. Вони веселі. Довкола повно більшовиків. Питають, кого ті везуть. «Она с намі работала в поле», – брешуть. І так провезли мене. Злізла з воза, подякувала, а навколо чаїлося ще стільки небезпеки...» [8, с. 107].

Проте головній героїні оповідання Л. Фої «Криваві Рожі» Яринці не вдається хитрощами обійти вартових. Збираючись в дорогу, дівчина кладе в кошик підпільну літературу, а наверх – рожі: «Коли б грозила небезпека? – Цього можна чекати на кожному кроці. Тоді ціною життя захищати пошту... Ярина має чим захищати її – ту таємничу, таку цінну пошту. Взяла кошик у ліву руку, праву вклала в кишеню. Так, вона тут, кругла, мов яйце, невелика «мадярка». Така спокійна і холодна тепер – скільки ж сили, вогню і смерти вона таїть у собі» [6, с. 75]. І коли один із червоноармійців поліз в кошик і побачив листівки, Яринці довелося, рятуючись від погоні, кинути гранату в бік вартових: «Оце тобі, гаде, червона рожка від українки, – прошипіла крізь стиснені зуби і зникла в густому очереті. Знаними стежками, крізь гущавину лісу, пробиралась до Пущі-Водиці, а далі до Києва. Погідне сонце теплої осені гріло охолоне тіло, сушило змоклу одягу. Надвечір пошта, така важлива і цінна, була на потрібному місці. Униз по Ірпені, до гирла, в Дніпро плили Яринині рожі. А на них – ворожа кров» [6, с. 77].

Головними героями творів Л. Фої є молоді українці, юні дівчата і хлопці, свідомі громадянського обов'язку, які мають високий рівень патріотизму і відчайдушно йдуть на геройські вчинки, усвідомлюючи високі ризики для власного життя.

Епіграфом до новели «Тетяна» із збірки «Його спадкоємці» письменниця обрала слова «Степана Орача» – Миколи Козака: «За волю ми в бою готові вмерти, за нарід свій віддять гарячу кров. Бо ми не знаєм половин, ні чверті – Україні всю даєм свою любов» [6, с. 78]. Ці слова виступають лейтмотивом творчого доробку Л. Фої.

Героїня твору Оленка повчає молодшу подругу Тетяну: «Бачиш, як тяжко живеться нашому народові, Тетяно. А це тому, що Україна в неволі. Бачиш, скільки вдів, скільки сиріт залишилося по цій війні.

Мільйони українців згнуло на фронті. А життя не покращало, ні, а стало ще важчим. Знаєш чому це так? Та тому, що ті українці гинули не за Україну, не за краще життя українського народу, а гинули на фронті за сталінську Москву. Треба, Тетяно, любити лише Україну і боротися тільки за неї, боротись за волю народу. Треба Тетяно, так її любити, щоб все, що можеш, всі свої сили, все своє знання, все своє вміння, всю сміливість, завзятість, палкість – все, все, навіть життя віддати в боротьбі за її волю» [6, с. 79]. Головним мотивом творчості Л. Фої є героїзація подвигів українських повстанців, які віддали своє життя за волю України й увіковічення пам'яті про них. І сьогодні в умовах повномасштабної війни РФ проти України, метою якої, за словами рашистів, є звільнення України від «бандерівців», коли багато жінок на рівні з чоловіками зі зброєю в руках змушені захищати Українську державність, як ніколи актуальними є приклади високого рівня патріотичних якостей і громадянської свідомості учасників і учасниць українських національно-визвольних змагань середини ХХ ст., описані в творах легендарної зв'язкової українського підпілля Л. Фої.

І. Грабовська, Л. Наливайко, аналізуючи, що відбувається з жінкою на війні та чи є гендерна специфіка в таких подіях, відзначають, що жінка і війна – тема, яка стає на наших очах однією з провідних у науковому та науково-популярному дискурсі сучасної України. Значною мірою цей процес відбувається завдяки тому, що українське жіноцтво активно бере участь у боротьбі проти рашистського агресора. Сьогодні у ЗСУ нараховується близько 60 тисяч жінок на різних позиціях: від військових на нулі до цивільної обслуги Збройних Сил України. У цьому контексті на особливу увагу заслуговує вже існуючий досвід участі жінок у військових конфліктах та широкомасштабних війнах [7, с. 15].

Висновки. Життєвий шлях однієї із яскравих представниць українських ОУН і УПА, подвійного агента, зв'язкової, письменниці Л. Фої вмістився у неповні 27 років. Її коротке трагічне життя було постійною боротьбою за побудову незалежної Української Держави, проти реалій тоталітарної дійсності, у 1941–1943 рр. нацистської, а у наступні роки радянської. Погоджуємось із думкою В. Іванченка, доля цієї дівчини є промовистою ілюстрацією справжніх реалій життя в Україні 1940-х–1950-х років, прикладом того трагічного факту, що представникам талановитої та патріотичної молоді в умовах тоталітарної дійсності було вкрай важко, майже неможливо знайти собі місце у мирному житті [6, с. 53]. Відновлення історичної пам'яті про роль жінок у національно-визвольному русі на прикладі життєвого і творчого шляху Л. Фої дозволить краще зрозуміти минуле нашого народу, події часів Другої світової війни та повоєнного періоду визвольних змагань. В умовах сучасних викликів і загроз спільне уявлення про боротьбу за Українську державність є основою для згуртування українського суспільства.

Прочитання творів Л. Фої дозволить повернути українській літературі ім'я цієї непересічної талановитої письменниці. Її твори, спрямовані на формування патріотичних цінностей молоді особи, яка перебуває в постійному динамічному розвитку ціннісно-емоційної сфери, виступає рушійною силою, від поглядів якої залежить захист територіальної цілісності України, сьогодні є актуальними в системі військово-патріотичного виховання підростаючого покоління.

1. Антонова Т. Жінка та її «мирні», «напівмирні» й «воєнні» ролі в боротьбі ОУН і УПА. *Центр досліджень визвольного руху, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України*. Львів, 2007. Зб. 9. С. 138–147.
2. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: жінки у громадському житті України 1884–1939. Київ: Либідь, 1995. 424 с.
3. Боярчук П. Від дочасної смерті Максима Рильського врятувала бандерівка «Оксана». *Слово Просвіти*, 1–7 квітня 2010.
4. В'ятрович Володимир. Людмила Фоя – агент «Апрельская», повстанець «Перелесник» (частина 2). URL: <https://tsn.ua/analitika/lyudmila-foya-agent-apryelskaya-povstanec-perelesnik-chastina-2.html>
5. Двойнінова О. Участь жінок в ОУН і УПА. *Слов'янський вісник*. Рівне, 2011. № 12. С. 50–53.
6. Іванченко В. Квітка у червоному пеклі: життєвий шлях Людмили Фої. Торонто: Літопис УПА, 2009. 127 с.
7. Грабовська І., Наливайко Л. «Жіноче / не жіноче обличчя війни» (за книгою Світлани Алексієвич «У війни не жіноче обличчя»). *Українознавчий альманах*. Вип. 32. 2023. С. 14–22.
8. Кісь О. Жіночий досвід участі у національно-визвольних змаганнях на захід на українських землях у 1940–50-х рр. *Схід-Захід: Історико-культурологічний збірник*. Харків, 2009. Випуск 13–14. С. 101–125.
9. Макогончук Н. Жіноче обличчя Другої світової війни. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки*, 2019. № 1(16). С. 251–266.
10. Онишко Л. Роль жінки в українському національно-визвольному русі середини ХХ століття. *Центр досліджень визвольного руху, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України*. Львів, 2004. Зб. 3. С. 30–38.
11. Пустомітенко О. Жінки у підпіллі ОУН(б) у роки німецько-радянської війни та у повоєнний час. *Acta studiosa historica*. 2014. Ч. 4. С. 77–83.
12. Стасюк О. Невідомий нарис підпільниці ОУН з Київщини Людмили Фої (М. Перелесник). *Український археографічний щорічник*. Нова Серія. 2012. Випуск 16–17. С. 531–544.

13. Українська жінка у визвольній боротьбі 1940–1950: біографічний довідник/ Упор. Н. Мудра. Т. 1–2. Львів, 2004, 2006. 192 с.

References

- Antonova T. (2007). *Zhinka ta yii «myrni», «napivmyrni» u «voienni» roli v borotbi OUN i UPA* [A woman and her "peaceful", "semi-peaceful" and "military" roles in the struggle of the OUN and the UPA]. *Tsentr doslidzhen vyzvolnoho rukhu, In-t ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy*. Lviv. Zb. 9. Pp. 138–147. (in Ukrainian).
- Bohachevska-Khom'iak M. (1995). *Bilym po bilomu: zhinky u hromadskomu zhytti Ukrainy* [White on white: women in the public life of Ukraine 1884–1939]. Kyiv: Lybid. 424 p. (in Ukrainian).
- Boiarchuk P. (2010). *Vid dochasnoi smerti Maksyma Rylskoho vriatuvava banderivka «Oksana»* [Maksym Rylskiy was saved from an untimely death by the "Oksana" cargo ship]. *Slovo Prosvity*, 1–7 kvitnia. (in Ukrainian).
- V'iatrovych Volodymyr. *Liudmyla Foia – ahent «Aprielskaia», povstanets «Perelesnyk» (chastyna 2)* [Vyatrovych Volodymyr. Lyudmila Foya - agent "April'skaya", rebel "Perelesnyk" (part 2)]. URL: <https://tsn.ua/analitika/lyudmila-foya-agent-apryelskaya-povstanec-perelesnik-chastyna-2.html> (in Ukrainian).
- Dvoininova O. (2011). *Uchast zhinok v OUN i UPA* [Participation of women in the OUN and UPA]. *Slov'ianskyi visnyk*. Rivne. № 12. Pp. 50–53. (in Ukrainian).
- Ivanchenko Volodymyr. (2009). *Kvitka u chervonomu pekli: zhyttievyi shliakh Liudmyly Foi* [A flower in the red hell: the life path of Ludmila Foya]. Toronto: Litopys UPA. 127 p. (in Ukrainian).
- Hrabovska I., Nalyvaiko L. (2023). «Zhinoche / ne zhinoche oblychchia viiny» (za knyhoiu Svitlany Aleksievych «U viiny ne zhinoche oblychchia») ["Female / not a female face of war" (based on Svitlana Aleksievich's book "War does not have a female face")]. *Ukrainoznavchyi almanakh*. Vyp. 32. Pp. 14–22. (in Ukrainian).
- Kis O. (2009). *Zhinochyi dosvid uchasti u natsionalno-vyzvolnykh zmahanniakh na zakhid no ukrainskykh zemliakh u 1940–50-kh rr.* [Women's experience of participation in national liberation competitions to the west on Ukrainian lands in the 1940s–50s]. *Skhid-Zakhid: Istoryko-kulturolohichnyi zbirnyk*. Kharkiv. Vyp. 13–14. Pp. 101–125. (in Ukrainian).
- Makohonchuk N. (2019). *Zhinoche oblychchia Druhoi svitovoi viiny* [The female face of the Second World War]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Seria: pedahohichni nauky*. № 1(16). Pp. 251–266. (in Ukrainian).
- Onyshko L. (2004). *Rol zhinky v ukrainskomu natsionalno-vyzvolnomu rusi seredyiny KhKh stolittia* [The role of women in the Ukrainian national liberation movement of the middle of the 20th century]. *Tsentr doslidzhen vyzvolnoho rukhu, In-t ukrainoznavstva im. I. Kryp'iakevycha NAN Ukrainy*. Lviv. Zb. 3. Pp. 30–38. (in Ukrainian).
- Pustomitenko O. (2014). *Zhinky u pidpilli OUN(b) u roky nimetsko-radianskoi viiny ta u povoiennyi chas* [Women in the underground of the OUN(b) during the German-Soviet war and in the post-war period]. *Acta studiosa historica*. Ch. 4. Pp. 77–83. (in Ukrainian).
- Stasiuk O. (2012). *Nevidomyi narys pidpilnytsi OUN z Kyivshchyny Liudmyly Foi (M. Perelesnyk)* [An unknown essay by Lyudmila Foya (M. Perelesnyk), an underground member of the OUN from the Kyiv region]. *Ukrainskyi arkhheohrafichnyi shchorichnyk. Nova Seria*. Vypusk 16–17. Pp. 531–544. (in Ukrainian).
- Mudra N. (2004). *Ukrainska zhinka u vyzvolnii borotbi 1940–1950: biohrafichnyi dovidnyk* [Ukrainian women in the liberation struggle 1940–1950: a biographical guide]. Upor. N. Mudra. T. 1–2. Lviv. 192 p. (in Ukrainian).